



## Written Background of Proverbs in Tabari Language

Ali Zabih<sup>\*1</sup>

### Abstract

Tabari's written proverbs are often recorded as singulars in local history books, and they all refer to historical events and sidelines of the battles of Tabaristan or Mazandaran. These cases are classified as historical proverbs. The time, place and persons in these parables are known and definite. Although these proverbs have been common among the people of the region for several centuries, none of them reached the contemporary period and they exist only in the same historical books. Regarding the written parables of Tabari / Mazandarani, no suitable background has been written so far. This issue can be seen in the entry of encyclopedias and the beginning of published books and articles. Most of the contemporary books that deal with Mazandarani parables are written for taste and patriotism; therefore, despite the importance of such published works, this deficiency is observed in all of them. Considering the relative knowledge of the most important published historical and contemporary works, this study aims to fill this gap. Due to the historical nature of the article, the research method is descriptive and the method of collecting information is library.

Received: 21/07/2023

Accepted: 05/12/2023

\* Corresponding Author's E-mail:  
azabihin@yahoo.com

1. Graduated in Industrial Management, Islamic Azad University, Kerman Branch, Kerman, Iran.

<http://www.orcid.org/0009-0000-3986-0233>



Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY- NC) license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.



**Keywords:** Tabari language; proverb; Tabari proverbs; written background; contemporary works.

### **Research background**

The background of the research in the field of Tabari proverbs is not very rich and there are only scattered studies without regard to the background of Tabari proverbs. Only two related studies (Emadi, 1983; Honari Kar, 2016) could be found in the literature. However, they paid more attention to the linguistic and literary nature and the historical narrative of Tabari proverbs.

### **Objectives, questions, and assumptions**

There are several historical written sources for Tabaristan or Mazandaran in the form of books and corrected manuscripts. Some contemporary writers have also mentioned some historical examples from these written sources.

This article deals with parables that are found in historical books and the author of the book also considered them to be proverbs. Therefore, it was tried to be more accurate in quoting proverbs in order to better show its historical background and importance.

The study aims to answer the following questions:

1. Can we find more and older written parables by reading the texts? And add to their number?
2. Tabari's oldest proverb has a history of several centuries, but what is its position in relation to modern Iranian languages and dialects?

### **Main discussion**

Parables, as one of the types of prose in the typology of popular literature, do not have a specific date of origin; but it can be assumed that people used them all the time. All languages have proverbs and



Tabari language is no exception. Certainly, a language that has a valuable historical background carries a huge cultural burden that proverbs form a part of its body.

Local history books are valuable resources that provide useful information about various aspects of people's social life, particularly the proverbs and ironies, etc. Tabari proverbs were extracted based on historical priority from the books *Tarikh Tabaristan* by Ibn Esfandiari (7th century AH), *Tarikh Royan* by Maulana Olyauallah Amoli (8th century AH), *History of Tabaristan, Royan and Mazandaran* by Mir Zahir al-Din Marashi (9th century AH), *History of Mazandaran* by Mullashikh Ali Gilani (11th century AH). In addition to that, the studies conducted in *Diwan Manochahari Damghani* (5th century AH), general poems of Talib Amoli (11th century AH) and the manuscript of *Nisab Tabari* (13th century AH) were also used. In the review of local written sources, a set of other information such as nicknames and the place of occurrence of some incidents were also mentioned, the location of which was in Tabaristan or that the perpetrators were from Tabaristan.

### **Conclusion**

By examining the local written sources published about Tabaristan and Mazandaran, ten proverbs of Tabari were identified in these books. Of these, four proverbs were previously identified, and six of Tabari's old proverbs have been added to them with further explanation in this article.

The oldest written proverb of Tabari dates back to the time of "Ispahbod Khursheed" and "Sinbad Nishaburi" (early 2nd century AH - 138 AH). This proverb is related to the time when the Islamic period has not yet started in Mazandaran. Other proverbs happened during the battle of Tabaristan local dynasties with each other. Two proverbs were created in the time of Qaranvandan, two proverbs in the time of



Bavandian in the second period, four proverbs in the time of Marashian and one proverb was created in the attack of Timur Gorkani on Mazandaran.

Mir Zahir al-Din Marashi in the book *Tarikh Tabaristan*, Royan and Mazandaran mentioned five proverbs, Olyallah Amoli in the book *Tarikh Royan* mentioned three proverbs, Mollashikh Ali Gilani mentioned two proverbs in the book *History of Mazandaran*, and Ibn Esfandiar mentioned one proverb of Tabari in the book *Tarikh Tabaristan*. The period of historical proverbs is from the beginning of the second century to the end of the eighth century of Hegirae; the oldest sources for Persian proverbs are related to the 3rd and 4th centuries of Hegirae and the oldest work in Arab culture is related to the year 168 Hegirae.

The analysis of extracted proverbs shows that most of the proverbs are scattered and there was no written thought in collecting them; but in the contemporary century, the process of collecting proverbs has become research-oriented and they have been written with the aim of recording a part of the social life of the people of Mazandaran.

### References

- Emadi, A. (1983). A parable of Tabari in the history of Mazandaran. *Ayande Magazine*, 9(5), 347-349, [In Persian].
- Honarikar, B. (2016). Be Har Hali, Soote Kali Beh Ke Zinde Garmavrood, *Shelab collection of articles, book 5*, Yusof Elahi and others, Babol: Eksir ghalam [In Persian].
- Zolfaghari, H. (2021). The use of old proverbs in the poems of Manochehari Damghani. *Culture Quarterly*, 68, 51-96 [In Persian].

## پیشینه مکتوب مثل‌ها در زبان تبری

علی ذبیحی\*<sup>۱</sup>

(دریافت: ۱۴۰۲/۰۴/۳۰ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۹/۱۴)

### چکیده

مثل‌های مکتوب تبری اغلب به صورت مفرد در کتاب‌های تاریخ محلی ثبت شده‌اند و همگی به وقایع و حوادث تاریخی و حواشی جنگ و نبردهای تبرستان یا مازندران اشاره دارند. این موارد در تقسیم‌بندی مثل‌ها در دسته‌امثال با ریشه‌های تاریخی قرار می‌گیرند. زمان، مکان و اشخاص در این کهنه‌مثل‌ها معلوم و معین هستند. با اینکه این مثل‌ها در زمان خود و حتی تا سده‌های بعد نیز در میان مردم منطقه رایج بودند، اما هیچ کدام به شیوه نوشته‌شده به زمان معاصر نرسیدند و فقط در همان کتاب‌های تاریخی به ذکر مثل بودنشان اشاره شده است. درخصوص مثل‌های مکتوب تبری/ مازندرانی پیشینه مناسبی تاکنون نوشته نشده است. این موضوع در مدخل دانشنامه‌ها و مقدمه کتاب‌ها و مقاله‌های منتشرشده نیز مشهود است. اغلب کتاب‌های معاصر هم که به مثل‌های مازندرانی پرداخته‌اند از سر ذوق و میهن‌دوستی نوشته شده‌اند؛ بنابراین علی‌رغم اهمیت این گونه آثار منتشرشده این کاستی در همه آن‌ها مشاهده

۱. دانش‌آموخته کارشناسی مدیریت صنعتی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرمان، کرمان، ایران (نویسنده مسئول).

\* azabihin@yahoo.com

<http://www.orcid.org/0009-0000-3986-0233>



می‌شود. با توجه به شناخت نسبی از اهم آثار منتشرشده تاریخی و معاصر اکنون این گفتار سرآغازی بر رفع این کاستی است. روش پژوهش با توجه به ماهیت تاریخی مقاله به صورت توصیفی و روش گردآوری اطلاعات نیز کتابخانه‌ای است.

**واژه‌های کلیدی:** زبان تبری، مثل، امثال تبری، پیشینه مکتوب، آثار معاصر.

#### ۱. مقدمه

مثل، داستان، داستان یا نپوشه جمله‌ای است کوتاه، مشهور و گاه آهنگین، حاوی اندرزها، مضامین حکیمانه و تجربیات قومی، مشتمل بر تشبیه، استعاره یا کنایه که به دلیل روانی الفاظ، روشنی معنا، سادگی، شمول و کلیت در میان مردم شهرت و رواج یافته است و با تغییر یا بدون تغییر، آن را به کار می‌برند (ذوالفقاری، ۱۳۹۴، ص. ۲۳۳).

مثل یکی از گونه‌های مشترک میان ادب شفاهی و کتبی است که در زبان گفتاری و نوشتاری از آن با عنوان ضرب‌المثل نیز یاد می‌شود. مردم مثل را به مناسبت‌های مختلف به کار می‌برند. گاهی از آن به‌جای برهان و حجت در گفت‌وگو بهره می‌گیرند و گاهی برای بیان پند و اندرز به کار می‌رود. معادل فارسی مثل در ادبیات گذشته فارسی داستان است و بیان آن را داستان‌زدن می‌گفتند که معادل ضرب‌المثل عربی است (جعفری قنواتی، ۱۳۹۴، ص. ۳۳۵).

آنچه در بالا به‌اختصار نوشته شد به تعریف مثل در کتب فولکلورشناسی یا زبان و ادبیات عامه اشاره دارد؛ اما آنچه در این گفتار مثل نامیده می‌شود تعبیرها، عبارت‌ها و جمله‌های معروف و رایج نزد خواص و عوام است که نویسندگان کتاب‌های تاریخی به مثل بودن یا مثل شدن به همراه شأن حدوث آن پرداخته و اشاره کرده‌اند.

برای نوشتن این گفتار ابتدا به پیشینه پژوهش و چارچوب نظری پرداخته شد و در ادامه مختصری از تاریخ زبان تبری نوشته شد. سپس در بحث و بررسی، مثل‌های

پیشینه مکتوب مثل‌ها در زبان تبری \_\_\_\_\_ علی ذبیحی

تاریخی از کتب تاریخ محلی استخراج شدند. در همین قسمت چنانچه نوشته‌ای نونوشت به کهنه‌مثل‌های تبری پرداخته باشد، ارجاع شد. در پایان مقاله نیز بخشی از اهم جستارها، مقالات و کتاب‌های منتشرشده درخصوص ضرب‌المثل‌ها که در سده معاصر منتشر شدند پی‌گرفته شد تا سیر امثال تبری به زمان اکنون بازشناخته شود.

## ۲. پیشینه پژوهش

پیشینه پژوهش در این زمینه مناسب و گسترده نیست و فقط جستارهایی جسته‌گریخته - بی‌رویکرد پیشینه مثل‌های تبری - وجود دارد. جستارهای «یک مثل طبری در تاریخ مازندران» از «عبدالرحمان عمادی» و «به هر حالی سوته کالی به که زنده گرماورد» از «بیژن هنری‌کار» و «کاربست مثل‌های کهن در اشعار منوچهری دامغانی» از حسن ذوالفقاری مواردی هستند که به آن‌ها در متن مقاله ارجاع شد. لذا اهمیت تحقیق حاضر بر جبران خلأ پژوهشی موجود در این حوزه است. پژوهشگر نیز در صدد است با بهره‌گیری از منابع یادشده مثل‌هایی بیشتر و قدیم‌تر ارائه دهد.

## ۳. چارچوب نظری

با توجه به اینکه اغلب زبان‌ها و گویش‌های ایرانی نو نوشته نمی‌شدند، بیشتر مؤلفه‌های فرهنگ مردم در عصر حاضر قابل پیگیری‌اند، اما در این بین برخی از دیوان اشعار و کتاب‌هایی که به تاریخ محلی می‌پردازند، دارای ارسال مثل، عبارت‌ها، جمله‌ها و شعرهایی هستند که از نظر پیشینه و بررسی تاریخی امثال بسیار ارزشمندند. نظر به این واقعیت که برای تبرستان یا مازندران منابع مکتوب متعدد تاریخی به صورت کتب تصحیح شده و نسخ خطی وجود دارد و برخی نویسندگان معاصر هم به

تک مثل‌های تاریخی از این منابع مکتوب اشاره کرده‌اند، بنابراین پرسشی مطرح می‌شود که آیا با خوانش مجدد متون می‌توان به مثل‌های مکتوب بیشتر و کهن‌تری دست یافت و بر تعداد و پیشینه تاریخی مثل‌های تبری افزود؟ کهن‌ترین مثل تبری چند سده پیشینه دارد و جایگاه آن نسبت به زبان‌ها و گویش‌های ایرانی نو چگونه است؟ فرض در پاسخ اولیه به این پرسش بر این است اگر منابع مکتوب مازندران دارای عبارات و امثال محلی هستند، پس می‌توان برای این پرسش‌ها پاسخی مثبت یافت.

گفتار حاضر به مثل‌های تبری با شأن حدوث آن‌ها براساس اولویت تاریخی آن واقعه مثل‌ساز با روش توصیفی برپایه نقل و روایت از کتاب‌های تاریخ طبرستان اثر ابن اسفندیار (سده هفتم هجری)، تاریخ رویان اثر مولانا اولیاءالله آملی (سده هشتم هجری)، تاریخ طبرستان، رویان و مازندران اثر میر ظهیرالدین مرعشی (سده نهم هجری)، تاریخ مازندران اثر ملا شیخعلی گیلانی (سده یازدهم هجری) می‌پردازد. افزون بر آن از پژوهش‌های انجام‌شده در دیوان منوچهری دامغانی (سده پنجم هجری)، کلیات اشعار طالب آملی (سده یازدهم هجری) و نسخه خطی نصاب طبری (سده سیزدهم هجری) و مطالعات شخصی از منابع نیز استفاده شد. بنابراین این مقاله به بررسی ریشه‌های تاریخی امثال و حکم رایج در زمانه کنونی نمی‌پردازد،<sup>۱</sup> بلکه به مثل‌هایی نظر دارد که در کتب تاریخی آمده و مؤلفان نیز آن‌ها را مثل دانسته‌اند. هر چند هدف این مقاله بیان علت رخدادها و یافتن روابط علی - معلولی میان پدیده‌ها نیست، اما سعی شد نقل روایت مثل‌ها دقیق‌تر و کامل‌تر باشد تا سابقه تاریخی و اهمیت آن نمایانده شود.

### ۳-۱. مختصری از تاریخ زبان تبری

بنا به نظر زبان‌شناسان زبان مازندرانی ادامه منطقی زبان «تبری» از زیرگروه‌های زبان‌های هندواروپایی است و از لحاظ تاریخی و لهجه‌شناسی، در زمره زبان‌های ایرانی شمال‌غربی



جای دارد که در بخش وسیعی از کرانه‌های جنوبی دریای خزر (ارانسکی، ۱۳۷۸، ص. ۱۶۴) و دامنه‌های رشته‌کوه البرز به آن سخن می‌گویند. زبان تبری را از سده‌های نخست اسلامی می‌شناختند و ارتباط آن را با گویش‌های هم‌جوارش دریافته بودند. مقدسی در کتاب *احسن‌التقاسیم فی معرفه الاقالیم* (سده چهارم هجری) می‌نویسد: «زبان مردم قومس و گرگان به هم نزدیک است. می‌گویند «هاده» و «هاکن» [بده و بکن] و آن را حلاوتی است و زبان مردم طبرستان بدان‌ها نزدیک است، مگر در آن شتاب است» (مقدسی، ۱۳۸۵، ص. ۵۴۴).

زبان مازندرانی / تبری اکنون نظام نوشتاری ندارد، ولی در میان زبان‌ها و لهجه‌های ایرانی نو از لحاظ پیشینه کتابت، تعداد گویشور و وحدت زبانی جایگاهی ویژه دارد. قدمت آثار نوشته‌شده به این زبان به قرن چهارم هجری می‌رسد و از این لحاظ در میان همه زبان‌های زنده ایرانی، پس از فارسی نو جای می‌گیرد (برجیان، ۱۳۸۸، ص. ۹). با این شناخت، اما دوره‌های تحولی این زبان با زبان فارسی برابر نیست. اکنون متون هزارساله زبان فارسی نو از سده سوم و چهارم هجری قابل خواندن هستند، اما در سده سوم یا چهارم هجری زبان مازندرانی همچنان در ادامه دوره پیش از اسلام است.

زبان تبری را می‌توان مانند تقسیم‌بندی زبان‌های ایرانی به سه دوره تبری باستان، تبری میانه و تبری نو بخش کرد. از دوره‌های «تبری باستان» و «تبری میانه»، اثری برجای نمانده است، اما نمونه‌هایی از ویژگی‌های زبان «تبری میانه» را می‌توان در آثار تبری دوره اسلامی، مانند سروده تبری *قابوس‌نامه*، مشاهده کرد. دوره «تبری نو» را هم می‌توان به سه زیردوره بخش کرد: ۱. «تبری نو متقدم» (حدود سده سوم هجری تا سده‌های هفتم و هشتم هجری). از این دوره آثار منظوم و منثوری مانده که بیشتر واژگان آن‌ها به فارسی میانه و پارتی نزدیک است؛ ۲. «تبری نو میانه» (سده‌های نهم و

دهم تا حدود ۱۳۰۰ شمسی). در این دوره آثار منظوم و منظوری وجود دارد که هرچند دارای واژه‌های باستانی‌اند، اما تا حد زیادی مفهوم‌اند؛ ۳. «تبری نو متأخر» که شامل گویش‌های مازندرانی دهه‌های اخیرند و عمدتاً به فارسی آمیخته شده‌اند و هرچه به دهه‌های واپسین نزدیک می‌شویم به فارسی نزدیک‌تر و قابل فهم‌ترند. با تقسیم فوق می‌توان بیان داشت که شاکله زبان مازندرانی امروز، از دوره صفویه به بعد شکل گرفته است (اسماعیل‌پور، ۱۳۹۲، صص. ۲۹-۳۰؛ ر.ک. ذیحی، ۱۳۹۶، صص. ۳۲۵-۳۴۹).

#### ۴. بحث و بررسی

مثال‌ها به عنوان یکی از گونه‌های نثر در گونه‌شناسی ادبیات عامه دیرینگی و تاریخ پیدایش مشخصی ندارند، اما می‌توان باور داشت که مردم همیشه از آن‌ها استفاده می‌کردند. احمد بهمنیار معتقد است: «انسان پیش از آنکه شعر بگوید و پیش از آنکه خط بنویسد امثال را اختراع کرده و آن را در محاورات خود به کار برده است. مبدأ پیدا شدن این نوع سخن به کلی مجهول و تعیینش محال است» (بهمنیار، ۱۳۸۱، ص. ۷). اگرچه نمی‌توان تاریخ دقیق پیدایش امثال را روشن کرد، اما به جرئت می‌توان گفت تمدن‌هایی که پیشینه کتابت طولانی دارند برخی از مثال‌ها را نوشته‌اند و دیرینگی برخی از آن‌ها مشخص است.

«براساس متون تاریخی اولین بار ارسطو به جمع‌آوری امثال و حکم و تحقیق علمی آن اقدام کرد که متأسفانه رساله او به نام «امثال و حکم» از بین رفته است». همچنین آورده‌اند «وقتی افلاطون در شهر تاریخی "آتیک" گردش می‌کرد و بر دروازه کاخ‌ها و عمارات باشکوه، امثال حکیمانه را نوشته می‌دید، می‌گفت: این شهر خود یک مدرسه

پیشینه مکتوب مثل‌ها در زبان تبری \_\_\_\_\_ علی ذبیحی

بزرگ اخلاقی است» (ذوالفقاری، ۱۳۸۹، ص. ۵۶). همین خصوصیت در بناهای تاریخی دوران اسلامی حوزه تمدنی ایران نیز کاملاً مشهود است.

ایران را موطن مثل و کلمات قصار دانسته‌اند. فراوانی متون اندرزی و اندرزنامه‌های پیش از اسلام همچون: *اندرزنامه آذرباد مارسپندان*، *اوشنر داناک*، *اندرز پیشینگان*، *خسرو گواتان*، *انوشیروان*، *آذر فرنیغ* بر وجود جملات و زبانزدهای مشهور دلالت دارد. در دوران اسلامی قدیم‌ترین مأخذ برای امثال فارسی کتاب *تیمه‌الدهر* اثر عبدالملک ثعالبی نیشابوری است که ترجمه عربی امثال فارسی شعرای سده سوم و چهارم هجری خراسان و ورارودان را آورده است، اما پژوهش در زمینه امثال پارسی، سابقه زیادی ندارد. مطابق آثار موجود، گردآوری امثال پارسی از سال ۱۰۴۹ با کتاب *مجمع الامثال* اثر محمدعلی هبله‌رودی در گلکنده هندوستان شروع شد و با *جامع‌التمثیل*، شاهد صادق، *خزینه‌الامثال* و بعدها با *داستان‌نامه بهمنیاری*، *امثال و حکم دهخدا*، *کتاب کوچک*، *تمثیل و مثل*، *ریشه‌های تاریخی امثال و حکم*، فرهنگ‌نامه‌ها و مثل‌های محلی و بسیاری آثار دیگر ادامه یافت. کهن‌ترین اثر موجود در فرهنگ عرب هم با نام *امثال‌العرب* از آن مفضل ضبی (۱۶۸ق) است که شامل ۱۸۰ مثل می‌شود (نقل به اختصار از: ذوالفقاری، ۱۳۸۹، صص. ۵۷-۵۸؛ پارسا، ۱۳۹۴، صص. ۳۷-۶۶).

با توضیحی که نوشته شد، همه زبان‌ها دارای امثال و حکم هستند و زبان تبری نیز از این قاعده جدا نیست. قطعاً زبانی که پیشینه ارزشمندی دارد و اکنون نیز به استناد آمارهای جمعیتی بیش از سه میلیون نفر - عموماً در مازندران و برخی شهرستان‌های گلستان و آبادی‌های شمال سمنان و برخی نقاط کوهستان‌های شمال تهران - با آن فرهنگ زندگی می‌کنند حامل بار فرهنگی سترگی است که امثال بخشی از پیکره آن را تشکیل می‌دهد. بررسی کتاب‌های تاریخی که به وقایع‌نگاری محلی می‌پردازند منابع

ارزشمندی در دست یافتن به جنبه‌های حیات اجتماعی مردمانی است که در همان زمان می‌زیستند. از جمله جنبه‌های حیات اجتماعی مردمان هر عصر وجود زبانزدها یا ضرب‌المثل‌ها و کنایات و اصطلاحات و نظایر آن است.

مثل‌های کهن تبری اغلب به صورت مفرد در کتاب‌های تاریخ محلی ثبت شده‌اند و همگی به وقایع و حوادث تاریخی و حواشی جنگ و نبردهای تبرستان یا مازندران اشاره دارند. این موارد در تقسیم‌بندی مثل‌ها در دسته‌امثال با ریشه‌های تاریخی قرار می‌گیرند. زمان، مکان و اشخاص در این کهنه‌مثل‌ها معلوم و معین هستند. با اینکه این مثل‌ها در زمان خود و حتی تا سده‌های بعد نیز در میان مردم منطقه رایج بودند، اما هیچ کدام به شیوه‌ی درج‌شده در مکتوبات به زمان معاصر نرسیدند و فقط در همان کتاب‌های تاریخی به ذکر مثل بودنشان اشاره شده است.

بررسی منابع مکتوب محلی این نتیجه را هم داشته است که علاوه بر دست یافتن به تعداد، قدمت و مکان مثل‌های محلی، مجموعه‌ای از آگاهی‌های دیگر نظیر لقب‌های خاص عامه<sup>۲</sup> و اطلاع از محل وقوع حادثه‌ی برخی از مثل‌ها در دیگر فرهنگ‌ها حاصل می‌شود که یا مکان آن در تبرستان بوده یا شخص مسبب آن تبرستانی بوده است.<sup>۳</sup>

#### ۴-۱. پیشینه و ترتیب مثل‌های تبری در کتب تاریخی

۴-۱-۱. با بررسی منابع مکتوب یادشده، دیرینگی کهن‌ترین مثل تبری شناخته‌شده به زمان «اسپهبد خورشید» و «سنباد نیشابوری» (اوایل سده‌ی دوم هجری - سال ۱۳۸ق) می‌رسد.<sup>۴</sup> ماجرای این مثل در کتاب *تاریخ طبرستان* (ص. ۱۷۴) ثبت شده است و در *تاریخ مازندران* (سال ۱۰۴۴ق) به مثل شدن آن اشاره می‌شود.

ملاشیخعلی گیلانی چنین می‌نویسد:

پس از کشته شدن ابومسلم خراسانی سنباد «از خزائن [ابومسلم که در اختیارش بود] آنچه به کار می‌آمد به جهت مشارکت ملت نزد اسپهبد خورشید گبر فرستاد و تمه را بر لشکر قسمت نموده و [برای انتقام خون ابومسلم] جنگ [با خلیفه عباسی] را آماده گشت ... [اما سنباد در این جنگ شکست خورد] و هشتاد هزار نفر از سپاهش در آن معرکه به قتل رسیدند. او سالم مانده به جانب اسپهبد خورشید روان شده. اسپهبد پسر عم خود - طوس - را به استقبال او فرستاد. چون نزدیک رسیدند، طوس بی تعظیم پیاده گشت. پنداشت که او نیز فرود خواهد آمد. وی همچنان سواره می‌راند. طوس گفت: من یکی از بنی‌اعمام اسپهبدم بی حرمتی شرط نبود. گفت: اسپهبد کیست؟ طوس سوار گشته پهلوی او می‌راند تا به هنگام فرصت شمشیری زده سر آن گبر پرکبر را از بدن جدا ساخت و پیش اسپهبد برد. خورشید بر طوس نفرین کرد که این مرد التجا به ما کرد، مروت نبود آنچه کردی. هرگز به تکبر او [یعنی سنباد] کسی نبوده. گیلانیان [و مازندرانیان] این لفظ را به معنی تکبر فهمیده، متکبر را می‌گویند که «فلان بغایت سنباط دارد» و سنباط نام شخص متکبر است (۱۳۵۲، صص. ۴۱-۴۲).

این زبانزد امروز در مازندران به صورت «باغ‌سمباد» (زبانزدی بسیار مهجور) به معنی شخص متکبر کاربرد دارد.

پس از مثل سنباد، دو کهنه‌مثل تبری به حکایت «مازیار بن قارن» در اوایل سده سوم هجری در ساختن قلعه‌ها و خندق‌ها و حصارهای مازندران برمی‌گردد.<sup>۵</sup> حکایت مزبور، با عبارتی اندرزگونه در تاریخ رویان (سده هشتم هجری) نیز پیوند خورده است.

آورده‌اند که چون مازیار [بن قارن، در سال ۲۲۴ هجری] سورهای آمل را خراب کرد بر سر دروازه گرگان بستوقه‌ای یافتند سبز، سر او را به قلعی محکم کرده، بگشودند، در اندرون آن لوحی بود از مس زرد بر او چند سطر به خط گسج

نوشته، کسی را بر آن خط واقف بود حاضر کردند. بخواند و تعبیر آن نگفت تا به زجر و تهدید انجامید. آنگاه گفت: بر این جا نبشته است «نیکان گُند و بدان کُند» و هر که این کُند سالی به سر نبرد. همچنان بود، سال تمام نشده بود که مازیار را گرفته به سرمن‌رای [=سامرا] بردند و کُشتند.

۴-۱-۲. در ادامه حکایت فوق یکی از کهن‌ترین مثل‌های تبری (اوایل سده سوم هجری) نقل شده است. اصل حکایت که در تاریخ طبرستان قابل پیگیری است تا پنج سده بعد در حافظه تاریخی مردم مازندران به صورت مثل باقی مانده بود. مولانا اولیاءالله آملی در تاریخ رویان ذیل همان حکایت آورده است:

مازیار در کُهستان‌ها، قلاع ساخت و مردم را نگذاشت که به عمارت و زراعت مشغول شوند. همه را به بیگار خندق و حصار بازداشت و تا این ساعت «خندق مازیاری» در مازندران مثل باشد.

۳-۱-۴. دنباله حکایت مازیار به وخامت عواقب ظلم او می‌پردازد تا به این

نتیجه‌گیری برسد که

به هفت ساله حکومت که مازیار ظالم بی‌ایمان به مجاز براند، نام بد او پانصد و اند سال است که در افواه مردم بماند. تا هر که را به ظلم نسبت کنند، گویند «ظلمی کرد که مازیار نکرد». به شومی ظلم مازیار بی‌زینهار، خاندان سوخرائیان فرو افتاد و بر او ختم شد (آملی، ۱۳۴۸، ص. ۷۳، ۷۶).

۴-۱-۴. در ادامه و با توجه به جدیدترین پژوهش‌های انجام‌شده، دیوان منوچهری

دامغانی (ف. ۴۳۲ق) دارای چند مثل کهن تبری است.<sup>۶</sup> این دیوان نزدیک به سه هزار بیت دارد و مشتمل بر غزل، قصیده، ترکیب‌بند و موضوعاتی چون ستایش، وصف و خمیره است. در دیوان منوچهری ۲۲۲ شعر وجود دارد که بیش از یک‌صد مصراع یا بیت آن به صورت مثل درآمده و بقیه هم شامل امثال تشبیهی و سایر است. در این

پیشینه مکتوب مثل‌ها در زبان تبری \_\_\_\_\_ علی ذبیحی

دیوان برگردان فارسی چند مثل تبری / مازندرانی دیده می‌شود که به جهت حضور شاعر در طبرستان و دربار منوچهر قابوس زیاری (حک: ۴۰۳-۴۲۰ ق) بوده است. نمونه‌ها:

«آدم خوابیده مرده است» با برابر مازندرانی «باخته آدم، بمرده آدمه»<sup>۷</sup>؛ «سبوی نو، آب خنک دارد» با برابر مازندرانی «نو کلای او شیرین تره»<sup>۸</sup>؛ «بسیار نزار است به از مردم فربه» با برابر مازندرانی «لاغر بو آ حاضر بو»<sup>۹</sup> (ذوالفقاری، ۱۴۰۰، صص. ۵۱-۵۴، ۶۰، ۶۴-۶۵).

۴-۱-۵. پس از دیوان منوچهری دامغانی یک مصراع از منظومه ویس و رامین (ص. ۳۱۴) اثر فخرالدین اسعد گرگانی (مرگ ۴۴۶ ق) قابل ذکر است. از آنجایی که این سروده اصالتی پارسی اشکانی دارد و فخرالدین اسعد گرگانی با توجه به شناختی که از این زبان داشته آن را به نظم فارسی درآورده است می‌توان استنباط کرد که این مثل تبری پیشینه‌ای تا حداقل دوره اشکانیان دارد.

مصراع این است: «زهی داده ستور و بستده خر». این مصراع برابر این مثل مازندرانی است: «اسب هدائه خر هایتِه / خشحالی پَر هایتِه»<sup>۱۰</sup> (اسبش را فروخت و خر بخرید / از خوشحالی در پوستش نمی‌گنجد) (کفشگر، ۱۴۰۳، ص. ۱۰).

۴-۱-۶. پس از منظومه ویس و رامین حکایت کهن‌ترین مثل‌های تبری در کتاب تاریخ طبرستان اثر «ابن اسفندیار» ثبت شده است.

«شاه غازی رستم» (حک: ۵۳۸-۵۵۸ ق) را اسپهبد اسپهبدان می‌نامیدند، اما او مقبولیت و محبوبیت چندانی نزد بزرگان تبرستان نداشت. «کیکاوس استندار [رویان] چون خواست که در او [یعنی اسپهبد شاه غازی] عصیان کند با قاضی ولایت خویش مشورت کرد، او را بر آن دلیری رخصت داد تا شاه غازی به رویان شد و کران تا کران

ولایت آتش بر فرمود کشید». در این خصوص اصفهبد خورشید بن بوالقاسم مامطیری نیز یک دوبیتی طبری سرود که واقعه را در آن توضیح داده است (ابن اسفندیار، ۱۳۶۶، ج. ۱/ص. ۱۰۸).

ذکر مثل شدن مشورت استندار کیکاوس با قاضی رویان را «اولیاء الله آملی» در تاریخ رویان و ظهیرالدین مرعشی در کتاب تاریخ طبرستان و رویان و مازندران آورده‌اند. اولیاء الله چنین نوشته است: «استندار کیکاوس با قاضی سروم که قاضی رویان بود، در این باب مشاورت کرد؛ و این سروم آنست که بدو مثل زند که سرومی داوری» (آملی، ۱۳۴۸، ص. ۱۳۲). ظهیرالدین مرعشی نیز چنین آورده است: «استندار کیکاوس با "قاضی سروم رویانی" مشورت کرد. این سروم آن است که بدو مثل زند که مگر "داوری سرومی" است»<sup>۱۱</sup> (مرعشی، ۱۳۶۳، ص. ۶۳).

۴-۱-۷. مثل تبری بعدی پس از اسپهبد شاه غازی رقم خورده است. اسپهبد «علاءالدوله شرف‌الملوک حسن» پسر «شاه‌غازی رستم» در میانه سده ششم هجری حاکم طبرستان بود و قریب نه سال حکومت کرد (۵۵۸-۵۶۸ ق). «ابن اسفندیار» (۱۳۶۶، ج. ۲/ص. ۱۰۹) می‌نویسد:

در سیاست و حکم چنان بود که بر هیچ گناه عفو نکردی و چون بر حقیرتر جرمی از آن بندگان وقوف یافتی البته زنده نگذاشتی و عقوبت او به چوب زدن بودی تا مثل است به طبرستان که «فلان را چوب حسنی می‌باید» یعنی اصفهبد حسن.

مثل‌های بعدی به دو واقعه پس از کشته شدن «کیا افراسیاب چلاوی» (حک: ۷۵۰-۷۶۰ ق) در جنگ با مرعشیان مربوط می‌شود.



پیشینه مکتوب مثل‌ها در زبان تبری \_\_\_\_\_ علی ذبیحی

۸-۱-۴. واقعه نخستین اشاره به گریختن بازماندگان و پیروان او به سمت لاریجان دارد. «ظهیرالدین مرعشی» (۱۳۶۳، صص. ۳۵۱-۳۵۲) در کتاب *تاریخ طبرستان و رویان و مازندران آورده است:*

چون جماعت چلاویان غدار مکار از تقدیر ملک جبار به قتل آمدند و بقیه‌السیف به آمل درآمدند و کیاسکندر - آخرین فرزند کیاافراسیاب - را که در خانه گذاشته بودند با دو سه نفر فرزندزاده‌های صغار افراسیاب برداشتند و بگریختند ... و از ولایت مازندران بیرون رفتند چون آثار نکبت غدر و خیانت که با ولی‌نعمت خود به تقدیم رسانیده بودند برجهه اولاد ایشان هویدا بود و در کوهستان مازندران هم اهالی آنجا جا ندادند بالضرورت روی به لارجان نهادند و از آن زمان در مازندران مثل شده است به لفظ ایشان که «ریش به کون بزَن و به لارجون بُور»<sup>۱۲</sup> یعنی از عجالت که می‌رفتند هر یکی ریش خود را به دبر دیگری میزدند و می‌رفتند.

۹-۱-۴. واقعه دوم اشاره به ماجرای گشودن قلعه توجی در نزدیکی ساری پس از کشته شدن سید عبدالله فرزند ارشد میرقوام‌الدین مرعشی و انتقام از قاتلان او دارد. سید عبدالله فرزند بزرگ میرقوام‌الدین مرعشی - سرسلسله مرعشیان مازندران - بود که فرمانروایی مرعشیان را نپذیرفت و در حوالی آمل گوشه‌نشینی اختیار کرد. پس از کشته شدن کیاافراسیاب در جنگ با مرعشیان، کیاجلالیان و بازماندگان کیائیان چلاو به محل سید عبدالله می‌روند و او را به قتل می‌رسانند. همین ماجرا سبب می‌شود تا مرعشیان در پی انتقام برآیند. سیدکمال‌الدین، برادر سید عبدالله، فرمانروای مرعشیان پس از پیکارهای متعدد به سمت ساری که مقرر فرمانروایی کیاوشتاسف از کیاجلالیان بود می‌رود. کیاوشتاسف برای مقابله در قلعه توجی مستقر می‌شود و در نبردی با هفت پسر و همراهانش کشته می‌شود؛ اما

بقیه السیف همچنان جلادت و مردانگی نموده قلعه را نمی‌سپردند و اصحاب قلعه آنچه در حیات بودند مجموع مجروح گشته و از تیراندازی و محاربه عاجز شده دست از حرب باز داشتند و دربان قلعه را جمال‌الدین کالی نام بود به نفسه به در قلعه ایستاده نمی‌گذاشت که کسی به پیرامون دروازه بگردد و شخصی دیگر در آنجا بوده که علی گرماورودی نام داشت خود را از سر باروی قلعه به شیب انداخت و به لشکرگاه درآمد و گفت که کیاوشتاسف و فرزندان بزرگ و اصحاب قلعه اکثر به قتل آمدند و آن‌ها که زنده‌اند مجموع مجروحند و همین جمال‌الدین کالی است که دربان قلعه است که محافظت دروازه می‌کند و در نمی‌گشاید چون از تقریر علی گرماورودی معلوم کردند که قصه چنین است فی‌الحال فرمودند تا اطراف و جوانب قلعه را آتش در زدند و به دروازه تاختند و در را به دهره و اره پاره پاره کردند و درون رفتند جمال‌الدین کالی همچنان به محاربه مشغول می‌بود چندان که او را نیز به قتل آوردند و در آتش انداختند و عساکر نصرت آیین به قلعه درون رفتند و حضرت سید کمال‌الدین در درون قلعه اقدام فرمودند ... و کشتگانی که در قلعه افتاده بودند به نفس مبارک خود مجموع را دیدند و از هر یکی پرسیدند که از کدام قبیله و عشیره‌اند و مجموع را دفن کردند و علی گرماورودی معرف آن‌ها می‌بود تا چون به جمال‌الدین کالی دربان رسیدند دیدند کشته و سوخته به همان در دروازه افتاده بود. سید پرسید که این چه کس است که تا حال دفن نکرده‌اند گرماورودی به وجه تصغیر گفت که این جمال‌الدین کالیک بدبخت است که دربان بود و تا نمرود و نسوخت در باز نکرد. سید تبسم کرد و فرمود که این «به هر حالی، سوته کالی به بو که زنده گرماورود»<sup>۱۳</sup> و آن کالی را از دیگران بیشتر حرمت داشت و دفن کردند و فرمودند که طریقه مردی و حلال نمکی همین تواند بود» (مرعشی، ۱۳۶۳، صص. ۳۷۴-۳۷۶؛ هنری‌کار، ۱۳۹۶، صص. ۳۵۹-۳۶۶).

۴-۱-۱۰. دیگر مثل خاص و کهن در زبان مردم مازندران مربوط به «عزم سیدکمال‌الدین مرعشی حاکم مرعشی مازندران به جانب امیرولی حاکم استراباد» است. ظهیرالدین مرعشی در این خصوص می‌نویسد: در سال ۷۸۱ق امیرولی فردی را جانب مازندران فرستاد تا مخفیانه سیدکمال‌الدین مرعشی را به قتل برساند.

آن مردک در مقام کینه و غدر قدم استوار نهاده بود و فرصت می‌جست، چون در آن چند روز میسر نشد در موسم بهار دأب و دستور حکام مازندران بوده است و می‌باشد که جهت زراعت برنج حکام خود سوار شده و ده روز کمابیش یراق کرده و مردم را جمع ساخته به جنگل‌هایی که قابل باشد بروند و آن موضع را از دار و درخت و خار و خاشاک پاک گردانند و جوی آب روان سازند تا برزگران جهت خاصه ایشان زرع برنج و گندم بکنند و آن موضع را که آنچنان پاک کرده باشند به لفظ ایشان «لِئَلْمُ» می‌گویند<sup>۱۴</sup> و هر که همچنان کرده باشد از حاکم و محکوم می‌گویند که «فلان جای امسال لیلیم بزوئه»<sup>۱۵</sup> یعنی از دار و درخت و خاشاک فلان جا را امسال پاک گردانید (مرعشی، ۱۳۶۳، صص. ۴۱۲-۴۱۳).

۴-۱-۱۱. همچنین بنا به نوشته «ظهیرالدین مرعشی» در کتاب *تاریخ طبرستان و رویان و مازندران*، در سال ۷۹۵ق، عبارتی کنایه‌آمیز و هزل به زبان مازندرانی در زبان ارازل و اوباش گیلان رواج داشت. در این سال، تیمورلنگ در قلعه ماهانه‌سر سادات مرعشی را محاصره کرد و چون مدت آن به درازا کشید کار بر اهالی قلعه به تنگ آمد، پس سلاح از خود گشودند و تسلیم تیمور شدند. سپس تیمور، اسکندرشیخی را که کینه از سادات مرعشی داشت، حاکم آمل و نواحی نمود. او نیز بر سادات سخت می‌گرفت طوری که سیدعزالدین رکابی [داماد میرکمال‌الدین مرعشی حاکم سابق مازندران] با برخی از افراد به لنگرود گیلان گریختند.

مردم گیلان از ارازل و اوباش که ایشان را می‌دیدند طعنه می‌زدند مگر وقتی که سادات از قلعه ماهانه‌سر بیرون می‌آمدند سلاحی که داشتند از خود جدا کرده انداختند و بیرون می‌آمدند و نوکران نیز با همدیگر می‌گفتند که «آنچه دارید بیندازید که میر نیز سلاح گشوده انداخته است» و این سخن را اوباش گیلان در زبان خود ساخته هرکجا ایشان را می‌دیدند، می‌گفتند: «بالو بینگن که میر بینگو»<sup>۱۶</sup> و به زبان مازندرانی ایشان را تمسخر می‌کردند. سید عزالدین با فرزندان گفت مرا طاقت آن نیست که بیش ازین از مردم گیلان اینها بشنوم بیاید تا به مازندران [برگردیم] ... (مرعشی، ۱۳۶۳، صص. ۴۳۹).

این گفته به زبان تبری تا زمان درازی برای سرکوفت و ریشخند، دستاویز و ضرب‌المثل مردم عادی بود (عبدالرحمان عمادی، نقل از: ستوده، ۱۳۷۵، ج. ۴/ص. ۴۴۰). ۱-۲-۴. دیگر مثل کهن تبری در کتاب *تاریخ مازندران* اثر ملا شیخعلی گیلانی در سال ۱۰۴۴ق آمده است. این مورد به حمله تیمورلنگ به مازندران، برای سرکوبی آشوب حاکم دست‌نشانده خویش و طغیان‌های مردمی، در سال ۸۰۵ ق اشاره دارد. ملا شیخعلی گیلانی (۱۳۵۲، ص. ۵۶) چنین آورده است:

چون برخی از اهالی و اعالی مازندران در طغیان با اسکندر شیخی [حاکم آمل در سال ۸۰۵ هجری] همراهی کرده بودند، امیر تیمور فرمود تا درختان جنگل مازندران را به اره دوسر بریدند. چنانکه تا حال [بیش از دویست سال از آن واقعه می‌گذرد و] مازندرانیان از حاکم بیگانه ستمی که دیدند، می‌گویند: «دنیا به تمر بنانسته که مازندران را دوسر هاره هونیایی»<sup>۱۷</sup>.

یعنی: «دنیا با تیمور و آهن همتا و همکار شده، یکی این سو و دیگری آن سو ایستاده هر کدام دسته و دنباله، اره دوسر را گرفته و به اره کردن مازندران پرداخته‌اند»

پیشینه مکتوب مثل‌ها در زبان تبری \_\_\_\_\_ علی ذبیحی

(عمادی، ۱۳۶۲، صص. ۳۴۷-۳۴۹) یا «دنیا [و تجارب جنگی] به تیمور فهماند که مازندران را [جز با] اره دوسر نمی‌یابی [فتح نمی‌کنی]».<sup>۱۸</sup>

۱۳-۱-۴. ارسال مثل در تمام دوره‌های شعری رایج بوده و همین شیوه از ویژگی‌های شعری شعرای سبک هندی نیز بوده است. هرچند پژوهشی در این خصوص برای سروده‌های شعرای فارسی‌گوی مازندرانی - که تحت تأثیر فرهنگ بومی در اشعار فارسی خود از آن بهره گرفته باشند - انجام نشده است، اما موارد زیر نمونه‌هایی اشاره‌وار به استفاده مثل و اصطلاح در سروده‌های «طالب آملی» (قرن یازدهم هجری) (۱۳۹۱، ص. ۴۶۲) است:

۱-۱۳-۱-۴. «به دارالمرز شهری در امان از آه طالب نیست / به ساری هم سری

دارد همین آمل نمی‌سوزد»

این بیت اشاره‌ای وارونه به سروده مثل‌گونه منسوب به امیرپازواری (۱۲۷۷، ج. ۱/ص. ۱۳۶، همو، ۱۳۹۶، ص. ۶۷) دارد:

آمل تَش هَیِرِ نَور و کُجَورِ بَسَوزِ      لارجون تَش هَیِرِ پِل پُلورِ بَسَوزِ  
ساری تَش هَیِرِ آن سَلَمِ طَورِ بَسَوزِ      آدمِ نانجیبِ پِرِ گَورِ بَسَوزِ<sup>۱۹</sup>  
برگردان: «آمل آتش بگیرد تا نور و کجور بسوزد؛ لاریجان آتش بگیرد تا پُل پُلور بسوزد؛ ساری آتش بگیرد و [گنبدان] سلم و تور بسوزد؛ گور پدر آدم بدگوهر و نانجیب بسوزد».

۲-۱۳-۱-۴. «فغان ز نرگس نو کیسه بتان طالب / که می‌دهند نگاهی بصد تغافل قرض» (طالب آملی، ۱۳۹۱، ص. ۶۴۳).

«نو کیسه» در دیوان طالب آملی، قابل جست‌وجو در اصطلاح «نو کیسه مرد» مازندرانی است.

«نو کیسه مرد»: ۱. تازه به دوران رسیده؛ ۲. تازه زندگی تشکیل داده (پرچمی، ۱۳۸۲، ص. ۴۱۵). انسان‌های باتجربه همیشه سفارش می‌کنند از آدم‌های نوکیسه نباید چیزی قرض گرفت<sup>۲۰</sup> (ابومحبوب و فلاح، ۱۳۹۰، ص. ۲۶).

۴-۱-۱۴. بعد از مثل‌های یادشده، برخی از کنایات و امثال مازندرانی در اشعار «امیرپازواری» مقدم بر دیگر نوشته‌هاست.<sup>۲۱</sup> امیرپازواری معروف‌ترین و نام‌آشنا‌ترین نام در فرهنگ و ادب عامه مازندران و گستره فرهنگی تبرستان است. اصل اشعار امیرپازواری با توجه به آگاهی‌های کنونی عجتاً به دوره صفویه می‌رسد. کتاب اشعار امیرپازواری را «برنارد ژرن»<sup>۲۲</sup> خاورشناس روسی - آلمانی، در سال‌های ۱۲۷۷ و ۱۲۸۳ق با نام کنزالاسرار مازندرانی در دو جلد منتشر کرده است.

نمونه مثل‌ها: «بیته خربزه شال نصیب بونه»<sup>۲۳</sup> خربزه پخته نصیب شغال می‌شود. «هرگز تله‌دار میوه نیاره شیره»<sup>۲۴</sup>: درخت تلخ هرگز میوه شیرین به بار نمی‌آورد. «زاغ مرگ‌روز هسته بلبل ویلاج»<sup>۲۵</sup>: روز مرگ زاغ، روز عروسی بلبل است. (نک: مهدی‌پور عمرانی، ۱۳۹۳، صص. ۸۵-۹۴).

۴-۱-۱۵. پس از امیرپازواری، نام «امیرتیمور قاجار ساروی» به میان می‌آید. او «فرزند محمدقلی میرزا ملک‌آرا (۱۲۸۹-۱۲۰۳ق) حاکم مازندران، اصالتاً از سلسله قاجار، [متولد] و اهل ساری است و نصاب تبری اثر طبع اوست. او در زمان محمدشاه قاجار و اوایل ناصرالدین شاه قاجار می‌زیست و قبرش در ملامجدالدین ساری است» (گل‌باباپور، هشت).

نسخه خطی نصاب تبری محفوظ در کتابخانه ملی ایران (۵۴۸ ف) در ۷۲ صفحه به خط «نسخ» است. کاتب نسخه سراینده نصاب هم است که نوشتن آن را در «بلده ساری مازندران» مورخه «یوم شنبه سادس ذیقعدہ الحرام فی سنه ۱۲۶۴» به پایان رسانده

پیشینه مکتوب مثل‌ها در زبان تبری \_\_\_\_\_ علی ذبیحی

است. در انتهای این نسخه به خط مؤلف ۱۸۶ مثل مازندرانی با عنوان «در امثال و تشبیهات که مذکور است» برای یادگیری حاکم مازندران ثبت شده است. با استناد به این نسخه خطی زبان مازندرانی از جمله زبان‌ها و گویش‌های ایرانی نو پیش‌تاز در ثبت هدفمند مثل‌هاست که قدمت آن نزدیک به دو سده می‌رسد. وجود برخی مثل‌های رکیک در بخش مثل‌های این نسخه سبب شد تا پژوهشگر توانا «صادق کیا» آن‌ها را از متن تصحیح شده نصاب تبری حذف کند.<sup>۲۶</sup>

نمونه‌ای از امثال و تشبیهات (نسخه خطی نصاب):

الف: کت له بُورده چَمَاز حَندِ بِنِ دَرَه<sup>۲۷</sup> = دیوار بیفتد چماز که پوشش است بن خندق است.

ب: وای به حال پُرا او جُور لینگ کتا<sup>۲۸</sup> = وای بر حال پُرا آب بلند است پاهایش کوتاه.

ج: کُوم وِرِ واش بیورَه<sup>۲۹</sup> = علف پهلوی طویله گاو بو زده است.

د: کئی پلاء فاتحه ششم<sup>۳۰</sup> = چلو کدو فاتحه‌اش شپیل است.

ه: کُرچ ماه کوز<sup>۳۱</sup> = اردیبهشت ماه لاک‌پشت.

۱۶-۱-۴. پس از موارد بالا، مثلی به زبان فارسی اما منسوب به مازندران در زمان ناصرالدین شاه قاجار رواج یافت که در مورد مقتضی به آن تمثیل می‌جستند. تاریخ این مثل را به زمان صدارت «میرزا آقاخان نوری» (۱۲۶۸-۱۲۷۵ق) می‌رسانند. «مهدی پرتوی آملی» در جلد دوم کتاب ریشه‌های تاریخی امثال و حکم به نقل از عبدالله مستوفی در کتاب شرح زندگانی من می‌نویسد: «میرزا آقاخان یکی از اقوام خود را به تفتیش کار یکی دیگر از آن‌ها [= اقوام خطاکار خود] مأمور کرده است. گوینده‌ای عمل

را عمل شاه وانمود کرده و در جواب معترض کنایه بامزه‌ای از قول شاه سروده و گفته است

تبسم کرد شاه و گفت با او      که آنچه من بدانم تو ندانی  
شغال بیشه مازندران را      نگیرد جز سگ مازندرانی  
شعر اخیر از آن تاریخ به صورت ضرب‌المثل درآمد و در مورد مقتضی به آن تمثیل می‌جویند» (مستوفی، ۱۳۸۸، ج ۱/ص ۷۹؛ پرتوی آملی، ۱۳۶۹، ج ۲/صص ۶۸۲-۶۸۴).

#### ۲-۴. پیشینه مثل‌های تبری در سده کنونی

در سال ۱۳۱۴ شمسی و پس از بنیاد نخستین فرهنگستان ایران، «بنگاه مردم‌شناسی» گنجینه‌ای از اسناد فرهنگ مردم ایران را گردآوری کرد که هرچند مواد آن تاکنون بررسی و منتشر نشدند، اما کهن‌ترین گنجینه موجود در کشور است. اسناد بنگاه مردم‌شناسی امروزه در موزه مردم‌شناسی کاخ گلستان نگهداری می‌شوند و موضوع‌هایی چون قصه، ضرب‌المثل، شعر، آیین، چیستان و واژگان را دربر دارد. ضرب‌المثل‌های مازندرانی این گنجینه در اداره فرهنگ شهرهای «ساری» و «آمل» گردآوری شدند.

مجموعه ساری شامل اشعار و ضرب‌المثل‌های مازندرانی، گردآوری شده در سال ۱۳۱۷ شمسی است. این مجموعه در شش برگ ورقه امتحانی یک‌رو و یک برگ دورو، به همراه یک دفترچه مشق که ۲۸ صفحه یا ۱۴ برگ آن پر شده است. در پایان مجموعه شش برگی که در تهران پاک‌نویس شده، آمده است: امثال فوق به پیوست نامه شماره ۱۱۷۲۹ مورخ ۱۳۱۷/۹/۱۵ اداره فرهنگ شهرستان ساری که تحت شماره ۸۲۹ به ثبت رسیده، فرستاده شده است.

مجموعه آمل شامل ضرب‌المثل‌های آمل، گردآوری شده در سال ۱۳۱۷ شمسی است. این مجموعه در پنج ورقه امتحانی یک‌رو که در بنگاه مردم‌شناسی پاک‌نویس



پیشینه مکتوب مثل‌ها در زبان تبری \_\_\_\_\_ علی ذبیحی

شده‌اند و درباره آن‌ها نوشته‌اند: امثال که جمعاً پنج ورقه هستند. در تاریخ ۱۳۱۷/۱۲/۱۲ از اداره فرهنگ آمل که تحت شماره ۱۰۹۱ به ثبت رسیده، فرستاده شده است (دالوند، ۱۳۹۸، ص. ۱۷۳).

نیمایوشیخ در سال ۱۳۲۵ در کنگره نویسندگان از دیوان اشعار تبری خود به نام *روجا خبر داد*، اما تا زمان حیاتش موفق به انتشار آن نشد. حدود یازده ارسال مثل تبری در این اثر وجود دارد (کفشگر، ۱۴۰۱، صص. ۸۳-۸۹).

نمونه: «*أغوزِ گرِ سرِ نشکنِ شه تورِ رء / بَسَسَه جِد نورهِ وء ورزورِ رء*»<sup>۳۲</sup>: تبر خود را بر تنه محکم و گره‌خورده درخت گردو نشکن / گاو نر با گاوآهن فرسوده زمین را شخم نمی‌زند (مقیمی مقدم، ۱۳۹۸، ص. ۲۰).

از موارد یادشده که بگذریم، غالب پژوهش‌های منتشرشده پیشینه انتشار مثل‌های مازندرانی را از سال ۱۳۴۳ نوشته‌اند (ذوالفقاری، ۱۳۸۹، ج. ۱/صص. ۸۳-۸۴)، اما نوشته پیشگام، هر چند بسیار کوتاه، به نام «مثل‌های مازندرانی» در سال ۱۳۲۵ و در مجله *پیام‌نو* منتشر شد. در این مجله تعداد ۳ مثل مازندرانی در شماره ۷-۸ (خرداد و تیر) در صفحه ۶۴ چاپ شده است.

کتاب *یادگار فرهنگ آمل* به قلم صمصام‌الدین علامه اثر دیگری است که در سال ۱۳۲۸ منتشر شد. در این کتاب تعداد ۲۰ مثل مازندرانی با نام «پند و امثال محلی - مثله متن یا پیرون بوته سخن» با خط فارسی و ترجمه و منظور مثل از صفحه ۱۰۲ تا ۱۰۴ آمده است.

در سال ۱۳۳۷ و در *سالنامه فرهنگ استان دوم - مازندران* به قلم محمدرضا خزائلی تعداد ۳۳ امثال و حکم مازندرانی، با اعراب‌گذاری و ترجمه و نظیر فارسی از صفحه ۱۱۳ تا ۱۲۰ درج شده است.

پس از آن در سال ۱۳۴۰ تعداد ۷۲ ضرب‌المثل مازندرانی در هفته‌نامه فردوسی با نام «ضرب‌المثل‌های بندرگز» در شماره‌های ۲۰ تا ۲۳ (۱۲ اردیبهشت الی ۲ خرداد) منتشر شد.

از سال ۱۳۴۱ شمسی گنجینه اسناد فرهنگ مردم، در اداره کل آرشیو صدا و سیما، به همت ابوالقاسم انجوی شیرازی، ایجاد شد. این گنجینه شامل پرونده‌های موضوعی بسیاری است که ۱۴ کارتن آن مربوط به ضرب‌المثل و تمثیل و مثل است. پرونده‌ها به تفکیک استانی مرتب شدند، اما آگاهی جزئی از آن منتشر نشده تا به شمار ضرب‌المثل‌های مازندرانی آن پی برد (ر.ک. انجوی شیرازی، ۱۳۷۱، صص. ۲۱۲-۲۱۳).  
موسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران در سال ۱۳۴۲ کتاب یوش اثر سیروس طاهباز را با مقدمه جلال آل‌احمد منتشر کرد. صفحات ۷۳ تا ۷۶ این کتاب تعداد ۳۰ ضرب‌المثل با خط آوانگاری و بدون خط فارسی به همراه ترجمه را شامل می‌شود.

مثل‌های فیروزکوهی از منوچهر ستوده اثری مستقل و مفصل‌تری است که ویژه مثل‌های مازندرانی است. این مقاله در سال ۱۳۴۳ ذیل فرهنگ ایران زمین (جلد ۱۲) در صفحات ۲۴۳ الی ۲۷۲ چاپ شده است. نویسنده ۱۸۰ مثل را به همراه آوانگاری، نظیر و معنی فارسی آورده که اغلب خاص است.

هوشنگ پورکریم پژوهشگر فرهنگ مردم ایران در سال‌های ۱۳۴۸ الی ۱۳۵۰ از طرف وزارت فرهنگ و هنر تک‌نگاری روستای آلاشت مازندران را منتشر کرد. این کتاب به صورت‌های مختلف و در صفحات کم‌تر همچون، خلاصه‌شده، ساده‌نویسی‌شده و مقاله نیز چاپ شد. صفحات ۱۲۷ تا ۱۳۲ از کتاب اصلی دارای

پیشینه مکتوب مثل‌ها در زبان تبری \_\_\_\_\_ علی ذبیحی

بیست «ضرب‌المثل که الاثتی‌ها در صحبت‌هایشان می‌آورند» با آوانگاری، معنی تحت‌اللفظی به فارسی و کاربرد مثل است.

محسن مجیدزاده در سلسله نوشته‌های «فولکلور مازندران» در مجله کاوه (مونیخ آلمان) در سال ۱۳۴۹ و در شماره ۳۸ این نشریه به «مثل‌های مازندرانی» پرداخته است. او در این اثر از صفحه ۶۶۶ تا ۶۶۸ به ۱۱ مثل همراه با آوانویسی، ترجمه و منظور مثل اشاره کرده است. همچنین، در پاییز ۱۳۵۱ و در شماره ۴۵ نشریه کاوه به ۱۹ مثل مازندرانی توجه مجدد نشان داده است.

کتاب فرهنگ مازندرانی از اسماعیل مهجوری که دربرگیرنده مثل‌ها، ترانه‌ها، نکات دستوری و واژه‌نامه است، در سال ۱۳۵۶ به چاپ رسید. این کتاب ۲۱۲ مثل دارد که برگردان فارسی و معنای عمومی آن‌ها نیز آمده است. در همین سال رسول ساداتی در *اطلاعات هفتگی* (ص. ۱۹) چند مثل مازندرانی را منتشر کرد که همین امثال در سال ۱۳۶۹ در کتاب فرهنگ مردم- فولکلور ایران نوشته علی میرنیا (ص. ۳۶۵-۳۶۶) مجدداً منتشر شده است.

در سال ۱۳۵۶ حسین کریمان در جلد دوم کتاب *قصران، کوهسران* (صص. ۷۷۰-۷۷۴) تعداد ۳۰ ضرب‌المثل را به گویش روستای «آهار»، در شمال شهر تهران، به حروف تهجی نقل می‌کند تا علاوه بر استفاده از مفاهیم آن نمونه‌ای از جمله‌بندی گویش آنجا به دست داده باشد.

پس از آثار فوق دیگر نوشته‌های فولکلور مازندران بعد از انقلاب سال ۱۳۵۷ منتشر شدند. مهدی پرتوی آملی کتاب *فرهنگ عوام آمل را*، که دارای اصطلاحات و تعبیرات، امثال و حکم، ترانه‌ها و امیری‌ها، ترانه‌ها، طبری امیری، چیستان و واژه‌های مازندرانی است، در زمستان سال ۱۳۵۸ چاپ کرد. در این کتاب ۱۳۰ اصطلاحات و تعبیرات و

۷۶۴ امثال و حکم آمده است. پرتوی پس از آوانویسی و برگردان فارسی، مفهوم عمومی هر یک را به دست داده است. این کتاب با ویرایش و اصلاحات و نام جدید فرهنگ مردم مازندران در سال ۱۳۹۵ مجدداً منتشر شد.

در این سال‌ها گرایش به گردآوری مثل‌های مازندرانی فزونی یافت و مقالات و کتاب‌های متعددی چاپ شدند.<sup>۳۳</sup> در میانه دهه ۱۳۷۰ شمسی برخی از مثل‌های مازندرانی در مجلات و روزنامه‌ها به‌ویژه *اطلاعات هفتگی* منتشر شدند (ر.ک. صمدی، ۱۳۷۲، ج ۱/صص ۱۳۸-۱۵۰). کتاب مهم این دهه *کنلدوس* است. کتاب مذکور را علی‌اصغر جهانگیری در سال ۱۳۶۷ با مقدمه انجوی شیرازی منتشر کرد. در صفحات ۲۶۹ تا ۲۹۶ این کتاب تعداد ۱۹۷ توصیف، تشبیه و کنایه با آوانگاری، ترجمه و کاربرد مثل آمده است.

در سال ۱۳۷۳ اسماعیل خورشیدیان میانایی ۷۳۲ مثل را در کتاب *ضرب‌المثل‌ها و اعتقادات مشهور مازندرانی* درج کرد. در سال ۱۳۷۶ کتاب *فرهنگ مثل‌های مازندرانی* از طیار یزدان‌پناه لموکی با ۱۱۵۶ مثل و کنایه با برابر نهاده‌های ادبیات تمثیلی زبان فارسی، همراه با برگردان و موضوع هر ضرب‌المثل منتشر شد. در همین سال کتاب *ضرب‌المثل‌ها و کنایات و باورهای مردم گرگان (استرآباد- مازندران)* نوشته اسدالله معطوفی با ۳۰۰۰ ضرب‌المثل و کنایه نیز به چاپ رسید. این کتاب با ویرایش و اصلاحات جدید در سال ۱۴۰۱ مجدد منتشر شد. کتاب *فرهنگ عامیانه دماوند* نوشته «مهدی علمدار» با ۶۰۰ مثل به ترتیب کلیدواژه و توضیح مثل و البته بدون معنی و معادل فارسی در سال ۱۳۷۹ منتشر شد. در این سال کتاب *بابل، شهر زیبای مازندران* به همت جعفر نیاکی و پوران‌دخت حسین‌زاده در سه جلد چاپ شد. در جلد دوم این کتاب تعداد ۲۰۴ «مثل محلی» بدون هیچ آوانگاری، اعراب‌گذاری، ترجمه و منظور مثل

به صورت پشت سر هم و بدون ترتیب خاصی چاپ شدند، اما مثل‌ها حاصل بررسی میدانی است و مثل‌های خاص و متمایزی را شامل می‌شود.

آغاز سال‌های ۱۳۸۰ دو کار گروهی در مازندران منتشر شد. نخست، جلد اول کتاب *ضرب‌المثل‌ها (زبانزدها) و کنایه‌های مازندران، (آ-خ)* کاری از پژوهشگران فرهنگخانه مازندران است. گردآورندگان از سال ۱۳۷۰ در نقاط مختلف مازندران به پژوهش پرداختند و کاری میدانی را به ثمر رساندند. این مجلد ۹۱۳ مثل با آوانگاری، نظیر، معنی فارسی، توضیح و اشعار شاعران فارسی در معانی مشابه است. پایان کتاب هم داستان ۴۲ مثل بیان شده است. تکمیل *ضرب‌المثل‌های این کتاب* در سال ۱۳۹۶ با عنوان *زبانزدها و کنایه‌های مازندرانی* به سرپرستی محمود جوادیان کوتنایی با ۵۵۴۸ مثل منتشر شد. همچنین در سال ۱۳۹۸ تعداد ۵۰۷ زبانزد از این کتاب مجدداً در جلد چهارم *دانشنامه تبرستان و مازندران (صص. ۴۳۴-۴۶۳)* چاپ شد.

دومین کار گروهی با عنوان *فرهنگ زبانزدهای رامسر (سخت‌سر)* به کوشش حسن رحیمیان در سال ۱۳۸۳ منتشر شد. نویسنده از یک دهه قبل با کمک دانش‌آموزان، دانشجویان و معلمان مجموعه‌ای حجیم شامل ۴۳۱۸ مثل و ۳۴۵ مورد مشابه را، به‌عنوان دفتر نخست، جمع‌آوری کرد. هر مدخل دارای آوانویسی، برگردان و کاربرد و معنی فارسی است. دفتر دوم این مجموعه در سال ۱۳۸۸ با ۱۷۰۰ مثل و دفتر سوم آن در سال ۱۳۹۳ با حدود ۱۸۰۰ مثل و ۱۴۶ مثل تابو منتشر شد.

اثر متفاوت نسبت به مجموعه‌های منتشرشده، مجموعه ۳۷۶ مثل در قالب «دوبیتی‌هایی با مضمون مثلی» است که فخرالدین سورتیجی در اشعار تبری خود در کتاب *لاله‌های خیال* (نشر سال ۱۳۹۰) سرودند.

از آغاز دهه هشتاد تب نوشتن مثل‌ها و کنایات مازندرانی افزایش یافت و کتاب‌های زیادی در این خصوص منتشر شد، اما برخی از این کتاب‌ها مثل‌های بیشتری را ثبت کردند،<sup>۳۴</sup> مانند «قوام‌الدین بینایی» (۱۳۸۰) با کتاب *ضرب‌المثل‌های مازندرانی* (۱۱۶۷) زبانزد)، آسیه ذبیح‌نیا عمران (۱۳۸۲) با کتاب *امثال و حکم مردم آمل* (۸۳۷) زبانزد)، سکینه دیوسالار (۱۳۸۲) با کتاب *ضرب‌المثل‌های مازندرانی* (۱۰۰۰) زبانزد)، کیوان پهلوان (۱۳۸۲) با کتاب *فرهنگ مردم آلاشت و سوادکوه* (۲۱۸) زبانزد) و مجدداً در سال ۱۳۹۸ در کتاب *فرهنگ عامه سوادکوه* (۵۹۹) زبانزد)، علی نوری‌نژاد (۱۳۸۴) با کتاب *ضرب‌المثل‌های مردم سوادکوه* (۳۷۷) زبانزد)، یحیی جوادی آملی (۱۳۸۵) با کتاب *ضرب‌المثل‌های آملی* (۹۸۹) زبانزد)، نبی‌الله طالبی اتوئی (۱۳۸۶) با کتاب *ضرب‌المثل‌های رایج مازندرانی* (۶۰۰) زبانزد)، نورعلی منصوریان سرخ‌گریه (۱۳۸۶) با کتاب *کهر: مجموعه ضرب‌المثل‌های طبرستان و استرآباد* (۱۳۴۶) زبانزد)، ناصرعلی تقی‌زاده کردی (۱۳۸۹) با کتاب *ضرب‌المثل‌های مازندرانی* (۱۱۲۹) زبانزد)، علیرضا صدفی» و «مریم موسوی (۱۳۹۰) با کتاب *ضرب‌المثل‌های اصیل شه‌میرزادی* (۳۱۲) زبانزد)، مصطفی انصاری (۱۳۹۰) با کتاب *فرهنگ ضرب‌المثل‌های مازندرانی، عصاره و بازتاب اعتقادات و باورهای مردم* (۲۲۰۰) زبانزد)، حسین کریمی پریم (۱۳۹۰) با کتاب *پریم‌نامه، فرهنگ مثل‌ها، کنایات، باورها و لغات اصیل مازندرانی* (حدود ۲۰۰۰) زبانزد)، نعمت‌الله آزموده و عین‌الله آزموده (۱۳۹۲) با کتاب *پیون گفته (مثل‌ها و کنایه‌ها) فرهنگ عامیانه روستای بالاده و منطقه دوسرشماری چهاردانگه ساری* (۱۱۳۲) زبانزد)، محمدرضا گودرزی (۱۳۹۲) با کتاب *پرور دیار فراموش شده، نگاهی به تاریخ و فرهنگ مردم پرور* (۴۴۶) زبانزد)، حمیدرضانژاد امیردهی (۱۳۹۲) با کتاب *آشنایی با ضرب‌المثل‌ها و اصطلاحات مازندرانی: منطقه بندپی و بابل* (۵۶۳) زبانزد) و مجدداً در سال ۱۳۹۶ در

کتاب مجموعه ضرب‌المثل‌های مازنی (تبری) (حدود ۱۳۰۰ زبانزد)، فرشاد احمدی کلیجی (۱۳۹۴) با کتاب زبانزدهای تبری: فرهنگ ضرب‌المثل‌ها و کنایه‌های مردم دودانگه [ساری] (۱۰۲۸ زبانزد)، فریده یوسفی (۱۳۹۴) با کتاب زن در فرهنگ عامه مردم مازندران، با بررسی ترانه و ضرب‌المثل و افسانه، لیلا سیفی (۱۳۹۴) با کتاب ضرب‌المثل‌های مازندرانی (۷۱۳ زبانزد)، علیرضا شاه‌حسینی (۱۳۹۴) با کتاب ادبیات عامیانه ایل الیکایی (۶۴۵ زبانزد)، صمد درویش متولی و زهرا درویش متولی (۱۳۹۵) با کتاب امثال و کنایات مردم فیروزکوه (حدود ۱۰۰۰ زبانزد)، پرویز ایمانی (۱۳۹۷) با کتاب یک‌هزار ضرب‌المثل فولادمحله‌ای (۱۰۰۰ زبانزد)، مریم خرمی و مریم صفریان (۱۳۹۷) با کتاب مِروون کِرچا (۴۷۵ زبانزد)، محمدرضا خصوصی نیاکی (۱۳۹۸) با کتاب مازنی مثل، فرهنگ موضوعی ضرب‌المثل‌های مازندرانی (۱۷۱۷ زبانزد)، صادق نبوی چاشمی (۱۳۹۸) با کتاب چاشم چشم البرز (۲۰۰ زبانزد)، رضی موسوی فولادی و پرویز ایمانی (۱۳۹۹) با کتاب فولادمحله نگین طبرستان (۳۳۳ زبانزد)، علی رزاقی شانی (۱۴۰۰) با کتاب زیبایی‌شناسی ضرب‌المثل‌های مازندرانی از دیدگاه بدیع و بیان (۷۰۰ زبانزد).

در خاتمه لازم به یادآوری است در سال ۱۳۹۹ کتاب *دانشنامه مازندران* در ۳ جلد منتشر شد. در صفحات ۹۸۹ تا ۹۹۲ از جلد دوم این اثر با ذکر مثال زبانزدهای مازندرانی را به ۷۸ دسته تقسیم کردند.

#### ۵. نتیجه

درخصوص مثل‌های مکتوب تبری / مازندرانی پیشینه مناسبی تاکنون نوشته نشده است. مثل‌های مکتوب تبری اغلب به صورت مفرد در کتاب‌های تاریخ محلی ثبت شده‌اند و همگی اشاره به وقایع و حوادث تاریخی و حواشی جنگ و نبردهای تبرستان یا

مازندران دارند. این موارد در تقسیم‌بندی مثل‌ها در دسته‌امثال با ریشه‌های تاریخی قرار می‌گیرند. زمان، مکان و اشخاص در این کهنه مثل‌ها معلوم و معین هستند. با اینکه این مثل‌ها در زمان خود و حتی تا سده‌های بعد نیز در میان مردم منطقه رایج بودند، اما هیچ کدام به شیوه‌ی درج‌شده در مکتوبات به زمان معاصر نرسیدند و فقط در همان کتاب‌های تاریخی به ذکر مثل‌بودنشان اشاره شده است.

نگاهی به مثل‌های استخراج‌شده نشان می‌دهد - به جز مثل‌های پیوست‌شده در نسخه خطی نصاب تبری از امیر تیمور قاجار ساروی - اغلب مثل‌های پراکنده‌ای هستند که منابع مکتوب محلی به آن‌ها اشاره داشتند و هیچ اندیشه‌ی مدونی در گردآوری آن‌ها وجود نداشته است، اما در سده معاصر روند جمع‌آوری زبانزدها سمت و سوی پژوهشی به خود گرفت و با هدف ثبت و ضبط بخشی از حیات اجتماعی مردم مازندران نوشته شده است.

بررسی منابع مکتوب محلی این نتیجه را داشته است که علاوه بر دست‌یافتن به تعداد، قدمت و مکان مثل‌های محلی، اطلاعاتی از محل وقوع حادثه برخی از مثل‌های رایج در دیگر فرهنگ‌ها نیز حاصل شود که مکان آن در تبرستان بوده یا شخص مسبب آن تبرستانی بوده است.

با بررسی منابع مکتوب محلی منتشرشده درخصوص تبرستان و مازندران، مشخص شده که - به جز دیوان شعرای فارسی و مازندرانی و نسخه خطی نصاب تبری - ده مثل تبری در کتب تاریخ محلی مرتبط با تبرستان و مازندران تاکنون شناسایی شده است. از این تعداد چهار مثل پیش‌تر مشخص شده بودند و شش کهنه مثل تبری در این مقاله بدان‌ها افزوده شدند و شرح و بسط بیشتری یافتند، اما پیش‌نوشته‌ها برای سیر تاریخی



پیشینه مکتوب مثل‌ها در زبان تبری \_\_\_\_\_ علی ذبیحی

مثل‌های مکتوب تبری نوشته نشدند و بیشتر بر جنبه‌های زبانی - خوانش و فهم مثل - تأکید داشتند.

کهن‌ترین مثل تبری مکتوب به زمان اسپهبد خورشید و سنباد نیشابوری (اوایل سده دوم هجری - سال ۱۳۸ق) می‌رسد. این مثل مربوط به زمانی است که هنوز دوره اسلامی در مازندران فرا نرسیده است. مثل‌های دیگر در زمان نبرد سلسله‌های محلی تبرستان با یکدیگر اتفاق افتاده است؛ دو مثل در زمان قارن‌وندان، دو مثل در زمان باوندیان دوره دوم، چهار مثل در زمان مرعشیان و یک مثل در حمله تیمور گورکانی به مازندران بوده است.

میرظهیرالدین مرعشی به اصطلاحات محلی توجه خاص داشته و ۵ مثل این مقاله از کتاب *تاریخ طبرستان و رویان و مازندران* نقل شده است. اولیاءالله آملی در کتاب *تاریخ رویان* به سه مثل، ملاشیخعلی گیلانی در کتاب *تاریخ مازندران* به ۲ مثل و ابن‌اسفندیار در کتاب *تاریخ طبرستان* به یک مثل کهن تبری اشاره کردند. در کتاب اخیر ریشه مثل‌ها تا زمان تألیف کتاب نوشته شده است، اما ذکر مثل بودن آن‌ها را کتب تاریخی بعدی یادآور شدند.

با توجه به آمار مشخص شده از این مقاله بازه زمانی مثل‌های منقول از کتب تاریخی از آغاز سده دوم تا پایان سده هشتم هجری را دربر می‌گیرد. دیرینگی هزار و سیصد ساله کهن‌ترین مثل شناخته‌شده تبری نمونه‌ای ارزشمند و قابل تأملی است که زبان تبری آن را در میان زبان‌ها و گویش‌های ایرانی نو نمایندگی می‌کند. در صورتی که قدیم‌ترین مأخذ برای امثال فارسی مربوط به سده سوم و چهارم هجری است و کهن‌ترین اثر موجود در فرهنگ عرب هم مربوط به سال ۱۶۸ ق است.

مثل‌های منتشرشده معاصر هم عموماً ضعف‌های روش‌شناختی دارند. در این آثار ضرب‌المثل‌ها و زبانزدها و کنایات و جملات پندآموز و قصار و نظایر آن دسته‌بندی نشدند. در برشمردن و استفاده از پیشینه کار هم شناخت مناسبی در مقدمه و منابع دیده نمی‌شود. همچنین نبود کلیدواژه‌ها و واژه‌نامه بسامدی امثال در فهرست اعلام و نمایه از دیگر ضعف‌های عمده این آثار است.

#### پی‌نوشت‌ها

۱. قطعاً با بررسی مثل‌های رایج در مازندران امثال زیادی با ریشه‌های تاریخی به دست می‌آیند. برای نمونه و در مطابقت با مقاله حاضر مثلی در آمل رایج است که «آمل میر یزرگ نکته» *âmə l mir bə zə rg nakə tə*: مقبره میر بزرگ در آمل نیست. این مثل اشاره به واقعه تاریخی تخریب گنبد اولیه میربزرگ در زمان حاکم محلی امیر تیمور گورکانی در سده هشتم هجری دارد. مقاله حاضر به چنین مواردی نمی‌پردازد این مثل‌ها خود مقوله‌ای مفصل و جداگانه‌اند.
۲. بعد از وفات سلطان سنجر سلجوقی سلیمان‌شاه که برادرزاده او بود از محمود خان خواهرزاده و ولیعهد سنجر بگریخت تا اینکه در طبرستان بر او چیره شد و محمود به گرگان رفت. او را به طبرستان «محمود گندم کوب» می‌گفتند که حشم او نان نیافتند، گندم می‌بریدند و می‌کوفتند. یا اینکه «شاه غازی رستم» (حک: ۵۳۸-۵۵۸ هجری) را اسپهبد اسپهبدان می‌نامیدند، اما عدم محبوبیت شاه‌غازی نزد بزرگان تا جایی بود که منوچهر مرزبان لاریجان به وی لقب «شال مازندران» (شغال مازندران) داده بود (ابن‌اسفندیار، ۱۳۶۶، ج. ۱، ص. ۱۰۹؛ ج. ۲، ص. ۷۸).
۳. «احمد بن یحیی بلاذری» (سده سوم هجری) در کتاب *فتوح البلدان* در وقایع «فتح گرگان و طبرستان و نواحی آن» می‌نویسد:

«معاویه بن ابی‌سفیان، مصقله بن هبیره بن شیبیل از طایفه بنو ثعلبه بن شیبان بن ثعلبه بن عکابه را به فتح طبرستان فرستاد و مردمان طبرستان همه جنگی و دلیرند؛ و معاویه ده هزار یا به قولی بیست هزار مرد به سپاه وی افزود. دشمنان با وی حيله کردند و چنان وانمودند که هیبت وی بر دل‌هاشان نشسته است. تا مصقله سپاه را به درون آن دیار آورد، و چون نزدیک گذرگاه‌های کوهستان رسید، دشمن در آن جای کمین کرده بود.

پس سنگ‌های کوهستان را بر سر ایشان افکندند، چنانکه آن لشکریان همه هلاک گردیدند و مصقله نیز کشته شد. از آنجای این مثل آوردند که: تا مصقله از طبرستان باز گردد»<sup>۱</sup> (بلاذری، ۱۳۴۶، صص. ۱۸۳-۱۸۴).

ابن‌اسفندیار (۱۳۶۶، ج. ۱/ص. ۱۵۷) نوشته است:

مصقله «لشکر گرفت و مدت دو سال با فرخان کوشید، عاقبت به طریق کجو به راه کندسان او را بکشند و گور او هنوز بر سر راه نهاده است، عوام‌الناس به تقلید و جهل زیارت می‌کنند که صحابه رسول علیه‌السلام است».

سرگذشت مصقله - که نزد ساکنان بومی منطقه به «کیا مشغله» شهرت یافته است - در زبان عربی زیانزد شد و هرگاه کسی قصد داشت کاری انجام ندهد این مثل را به کار می‌برد. در واقع این مثل اشاره به چیزی یا کسی است که هرگز باز نمی‌گردد. این مثل معادلی است برای مثل فارسی «وقت گل نی» و شاید با مثل «جایی که عرب نی‌انداخت» همسنگ باشد. زیانزد مذکور هرچند در زبان عربی و برای عرب‌زبانان کاربرد داشته، اما در تبرستان اتفاق افتاده است.

همچنین در کتاب *الکامل فی التاریخ نوشته عزالدین ابن‌اثیر* (سده هفتم هجری) در خصوص رویدادهای سال ۳۰۹ هجری درباره نبرد «لیلی بن نعمان دیلمی» سردار سپاه علویان طبرستان و حاکم جرجان با لشکر سامانیان در منطقه توس خراسان به فرماندهی «حمویه به علی» آمده است:

«چون حمویه آهنگ جنگ لیلی کرد بدو گفتند: لیلی در رفتن تو به سوی او لحظه‌شماری می‌کند. حمویه گفت: در این جنگ من یکی از دو چکمه خود را امسال و لنگه دیگر آن را سال آینده برپای می‌کشم. این سخن به لیلی رسید. او گفت: من یکی از دو چکمه خود را نشسته و آن دیگری را ایستاده یا سواره برپای می‌کشم. چون لیلی کشته شد حمویه گفت: این است فرجام آن که در جنگ شتاب کند» (ابن‌اثیر، ۱۳۸۲، ج. ۱۱/ص. ۴۷۰۲؛ دانای علمی، ۱۴۰۰، ص. ۶۸).

۴. در متن همین مقدمه یادآوری شد که قدیم‌ترین مأخذ برای امثال فارسی مربوط به سده سوم و چهارم هجری است و کهن‌ترین اثر موجود در فرهنگ عرب هم مربوط به سال ۱۶۸ ق است.

۵. سپاس از دکتر علیرضا قاسمی برای یادآوری این دو کهنه مثل تبری.

۶. نگاه موجزتر برای دستیابی به امثال مکتوب تبری، توجه را به سمت دو کتاب مرزبان‌نامه و قابوس‌نامه سوق می‌دهد. مرزبان‌نامه نوشته‌شده به زبان تبری قدیم در سده چهارم هجری، کتابی است در حکمت

که قطعاً امثال و کنایات از ویژگی‌های آن بوده است، اما امروزه نسخه تبری آن برجاً نمانده تا بتوان به اصل بومی آن امثال دست یافت. کتاب قابوس‌نامه (سده پنجم هجری) نیز فقط یک دوبیتی کهن تبری دارد که نشانی از اشاره مستقیم مؤلف آن به امثال تبری ندارد.

7. bâxə tə âdê m bamə rdə âdê mə .

8. nu kə lâye ‘u širintarə .

9. lâqar bu â hâzer bu.

10. asb hə dâ’ə xar hâytə ; xə šhâliye par hâytə .

۱۱. در اصل «سدوم» و اشاره‌ای است به «قاضی سدوم» به معنی قاضی ظالم (ستوده، ۱۳۴۸، ص. ۱۳۷)؛ برای تفصیل، نک: دهخدا، ج. ۱۱/ص. ۱۷۳۶۰؛ همو، ج. ۹/ص. ۱۳۵۲۳).

12. riš be kun bazen u be larijun bur.

13. sutekâli beh bu ke zende garmâvrud.

۱۴. لیلیم از جمله جشن‌های قدیمی مازندران است که هر ساله در ده روز آغاز فصل بهار برگزار می‌شد و رعایای حکومت زمین‌های شالیزار را از درخت و خس و خاشاک پاک و آب را در جوب‌ها روان می‌کردند. زنان نیز در این رویداد به طبخ نان و حلوا و طعام اهتمام می‌ورزیدند (نک: میرزا سید محمدباقر، سده ۱۲، ص. ۲۴). تا چند دهه پیش رسم «لیلم‌تراشی» با همین کیفیت یادشده در مازندران رایج بود.

15. felân jây amsâl leylam bazu’è.

۱۶. bâlu bingen ke mir bingu یعنی: «بالو بینداز که میر نیز بینداخت». بالو: نوعی بیل سرکج برای استفاده در زمین‌های کاشت صیفی و خرد کردن کلوخ‌های شالیزار است که در مواقع ضرورت و تنگی، به صورت سلاح نیز می‌توان از آن استفاده کرد. استفاده از این ابزار کشاورزی نشانه حضور اغلب مردم در پیکار با تیمورلنگ بوده است. لذا اوپاش یادشده این ابزار را دست‌آویز عبارت کنایه‌آمیز خود نمودند و همه سلاح‌های نظامی لشکر مازندران را به آن تشبیه کردند تا هزل‌شان بار تمسخر بیشتر به خود گیرد.

17. donyâ be tamor banâneste ke mâzandarân râ do sar hâre huniyâbi.

۱۸. عدم درک درست مثل‌ها، به همراه بسیاری از لغات و عبارات و جمله‌ها و اشعار مازندرانی در دیگر کتب محلی، جدا از کاستی‌های نظام نوشتاری و عدم تشخیص مرز لغات، به کهنگی زبان مازندرانی نیز مربوط می‌شود. احتمالاً زبان کنونی مازندران شکل‌یافته از دوران صفویه است و برای پیش از این زمان با دوره کهن‌تری از این زبان مواجه‌ایم.

19. âmol taš hayre nur o kojur basuze / lârejun taš hayre pole polur basuze  
sâri taš hayre tâ salm o tur basuze / âdame nânajibe pere gur basuze.

۲۰. بیت زیر نیز منطبق با باور بومیان مازندران در دیوان طالب آملی آمده است:

«سختی کند به خلق گواراترا که آب / تا می‌خورد به سنگ شود بیشتر لذیذ» (طالب‌آملی، ۱۳۹۱، ص. ۵۸۹).  
چوپانان و چاربیداران مازندران اعتقاد دارند آب رودخانه‌ها و جویبارهایی که با شدت و خروش از سنگ‌های بستر می‌گذرند، لذیذ است. به همین دلیل برای چای یا مصارف دیگر از این آب استفاده می‌کنند. «سنگ بروشته او خش مزه هسته» (sang baruštə ‘u xə š mə zə hassə): آبی که از روی سنگ با شدت عبور کند گوارا و خوشمزه است. البته این باور در اشعار اقبال لاهوری نیز دیده می‌شود.

۲۱. در زبان‌دهای امروزی مازندرانی، برخی از آن‌ها به وزن سروده‌های تبری یا امیری هستند (نک: مقیمی مقدم، ۱۳۹۸، صص. ۱۹، ۹۷، ۱۰۷).

22. Bernard Dorn (1805- 1881).

23. bapə tə xarbə zə šâle nasib bunə .

24. hargez talə dâr mivə niyâre širə .

25. zâqe margə ruz hassə bə lbə le vilâj.

۲۶. بخش امثال و تشبیهات این نسخه خطی را وندادی در سال ۱۴۰۲ و کفشگر در سال ۱۴۰۳ به صورت جداگانه منتشر کردند.

27. kat le burdə č ə mâz hande bə n darə .

28. vây bə hâle pə rla ‘u jul ling kə tâ.

29. kə lum vare vâš bivare .

30. ka’i pelâye fâtehə šešemə .

31. korč e mâhe kavə z.

32. âquze gə re sar nə šken še tur rə / basessə jə d navə rnə ve varzu rə .

۳۳. برخی از کتاب‌های ضرب‌المثل مازندرانی منتشرشده از سال ۱۹۸۰ میلادی (۱۳۵۸ شمسی) به بعد در

ایران، در سال ۲۰۲۲ میلادی در کتاب کتابشناسی تحلیلی زبان‌ها و گویش‌های ایرانی نو گردآوری

«لودویک پاول» معرفی شدند (Paul, 2022, p.99).

۳۴. برخی از کتاب‌ها ضرب‌المثل کمی داشتند، اما چون مربوط به مناطق کناری و سرحدی گستره فرهنگی

تبرستان بودند نوشته شدند.

## منابع

- آملی، م. (۱۳۴۸). تاریخ رویان. تصحیح م. ستوده. تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- ابن اثیر، ع. (۱۳۸۲). تاریخ کامل. ترجمه ح. آذیر، ج ۱۱. تهران: اساطیر.
- ابن اسفندیار، م. (۱۳۶۶). تاریخ طبرستان. تصحیح ع. اقبال. تهران: کلاله خاور.
- ابومحبوب، ا. و فلاح، ن. (۱۳۹۰). دانش و اندیشه‌های مردمی در اشعار طالب آملی. مجموعه مقالات نخستین همایش بین‌المللی طالب آملی. به کوشش اداره فرهنگ و ارشاد اسلامی مازندران، صص ۲۳-۴۷. آمل: طالب آملی.
- ارانسکی، ی. (۱۳۷۸). زبان‌های ایرانی. ترجمه ع. صادقی. تهران: سخن.
- اسماعیل پور، ا. (۱۳۹۲). تبرستان و مازندران: تاریخ و زبان. مجموعه مقاله‌های نخستین همایش ملی هنر تبرستان (گذشته و حال). به کوشش م. رستمی. بی‌جا: دانشگاه مازندران و مؤسسه مارلیک.
- اقبال، ع. (۱۳۲۸). قآنی و اردشیرمیرزا. یغما، ۲۰، ۴۵۲-۴۵۳.
- امیرپازواری (۱۳۷۷ق). کنزالاسرار مازندرانی. ج ۱. به کوشش ب. دارن. سنپترزبورگ.
- امیرپازواری (۱۳۹۶). گنج اسرار مازندرانی. تصحیح ع. ذبیحی و م. گودرزی. ساری: درنگستان.
- انجوی شیرازی، ا. (۱۳۷۱). گذری و نظری در فرهنگ مردم. تهران: اسپرک.
- برجیان، ح. (۱۳۸۸). متون طبری. تهران: میراث مکتوب.
- بلاذری، ا. (۱۳۴۶). فتوح البلدان - بخش مربوط به ایران. ترجمه آ. آذرنوش. تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- بهمنیار، ا. (۱۳۸۱). داستان‌نامه بهمنیاری. به کوشش ف. بهمنیار. تهران: دانشگاه تهران.
- پارسا، ا. (۱۳۹۴). بررسی و تحلیل علمی و ادبی امثال و حکم پارسی. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- پرتوی آملی، م. (۱۳۶۹). ریشه‌های تاریخی امثال و حکم. ج ۲. تهران: سنایی.

- پرچمی، م. (۱۳۸۲). پس‌کوچه‌های فرهنگ. تهران: فرهنگ ماهرخ.
- جعفری (قنواتی)، م. (۱۳۹۴). درآمدی بر فولکلور ایران. تهران: جامی.
- دانای علمی، ج. (۱۴۰۰). آذرنگ - رویدادهایی از سرزمین گیلان و مازندران. تهران: آرون.
- دالوند، ح. (۱۳۹۸). تاریخ مردم‌شناسی و فرهنگ مردم ایران در روزگار پهلوی. تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- دهخدا، ع. (۱۳۷۷). لغت‌نامه دهخدا. جلد ۹ و ۱۱. تهران: دانشگاه تهران.
- ذبیحی، ع. (۱۳۹۶). تفسیر قرآن کریم با ترجمه به زبان طبری. اسطوره بنیادها ارج‌نامه ابوالقاسم اسماعیل‌پور مطلق. به کوشش م. شکری فومشی و همکاران. تهران: سخن.
- ذوالفقاری، ح. (۱۳۸۹). فرهنگ بزرگ ضرب‌المثل‌های فارسی. ج ۱. تهران: معین.
- ذوالفقاری، ح. (۱۳۹۴). زبان و ادبیات عامه ایران. تهران: سمت.
- ذوالفقاری، ح. (۱۴۰۰). کاربست مثل‌های کهن در اشعار منوچهری دامغانی. فرهنگ قومس، ۶۸، ۵۱-۹۶.
- ستوده، م. (۱۳۴۸). مقدمه بر تاریخ رویان. تصحیح م. ستوده. تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- ستوده، م. (۱۳۷۵). از آستارا تا استارباد. ج ۴. تهران: آگه.
- صمدی، ح. (۱۳۷۲). کتابنامه مازندران. ج ۱. ساری: سازمان برنامه و بودجه مازندران.
- طالب آملی، م. (۱۳۹۱). کلیات اشعار ملک‌الشعرا طالب آملی. تصحیح م. طاهری شهاب. تهران: سنایی.
- عمادی، ع. (۱۳۶۲). یک مثل طبری در تاریخ مازندران. آینه، ۵، ۳۴۷-۳۴۹.
- فخرالدین اسعد گرگانی (۱۳۷۷). ویس و رامین. تصحیح م. روشن. تهران: صدای معاصر.
- کفشگر، ع. و کفشگر، ز. (۱۴۰۱). امثال و حکم دیوان نیمایوشیج. تهران: میرماه.
- کفشگر، ع. و کفشگر، ز. (۱۴۰۳). امثال تبری. تهران: میرماه.
- کیا، ص. (۱۳۱۶ یزدگردی). واژه‌نامه طبری (متن نصاب طبری). تهران: انجمن ایرانویج.
- گل‌باباپور، م. (۱۳۶۱). [دبیاچه] نصاب مازندرانی. بابل: محمدکاظم گل‌باباپور.

- گیلانی، م. (۱۳۵۲). تاریخ مازندران. به کوشش م. ستوده. تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- مرعشی، ظ. (۱۳۶۳). تاریخ طبرستان و رویان و مازندران. به اهتمام ب. دارن. تهران: گستره.
- مستوفی، ع. (۱۳۸۸). شرح زندگانی من. تهران: زوار.
- مقدسی، م. (۱۳۸۵). احسن التقاسیم فی معرفه الاقالیم. ترجمه ع. منزوی. تهران: کومش.
- مقیمی مقدم، ح. (۱۳۹۸). پیربوته مثال. تهران: میرماه.
- مهدی پور عمرانی، ر. (۱۳۹۳). امیرپازواری بومی سرای بزرگ مازندران. تهران: تیرگان.
- میرزا سید محمدباقر بن حسن بن خلیفه سلطان (قرن ۱۲). منظومه تاریخی دارالمرز. تصحیح ش. قلی پور گودرزی [چاپ نشده]. برگرفته از نسخه خطی ۴۷۶۹ در گنجینه کتابخانه و موزه ملی ملک تهران.
- نسخه خطی نصاب تبری (۱۲۶۴ق). کتابخانه ملی ایران. شماره ۵۴۸ ف.
- نصری اشرفی، ج. و همکاران (۱۳۹۸). زبانزدها. دانشنامه تبرستان و مازندران. ج ۴. تهران: نی.
- هنری کار، ب. (۱۳۹۶). به هر حالی سوته کالی به که زنده گرماورود. مجموعه مقالات شلاب. دفتر ۵. به کوشش ی. الهی و همکاران. بابل: اکسیر قلم.

## Reference

- Abu Mahboob, A., & Fallah, N. (2011). Popular knowledge and thoughts in the poems of Talib Amoli, *Collection of articles of the first international conference of Talib Amoli*, pp. 23-47, Amol, Talib Amoli [In Persian].
- Amoli, M. (1969). *History of Royan*. Bonyad Farhang Iran [In Persian].
- Anjavi Shirazi, A. (1992). *Passing and commenting on the culture of the people*. Esparak [In Persian].
- Bahmanyar, A. (2002). *The story of Bahmanyari*. University of Tehran [In Persian].
- Balazori, A. (1967). *Fotoh al-Boldan - the section related to Iran*. Bonyad Farhang Iran [In Persian].
- Borjian, H. (2009). Tabari texts. *Journal of Mirror of Heritage*, 15, Miras Maktoub [In Persian].



- Dalvand, H. (2018). *History of anthropology and culture of Iranian people in the Pahlavi era*. Research Center for Cultural and Social Studies [In Persian].
- Danaye Elmi, J. (2021). *Azerang - Events from the land of Gilan and Mazandaran*. Arvan [In Persian].
- Dehkhoda, A. (1998). *Dehkhoda dictionary*. University of Tehran [In Persian].
- Emadi, A. (1983). A parable of Tabari in the history of Mazandaran. *Ayande Magazine*, 9(5), 347-349, [In Persian].
- Eransky, Y. (1999). *Iranian languages*. Sokhan [In Persian].
- Esmailpour, A. (2012). Tabaristan and Mazandaran: history and language. *Collection of articles of the first national conference of Tabaristan art (past and present)*, Mustafa Rostami, Mazandaran University and Marlik Institute [In Persian].
- Fakhroddin As'ad Gorgani (1988). *Veis and Ramin*. sedaye mo'aser [In Persian].
- Gilani, M. (1973). *History of Mazandaran*. Bonyad Farhang Iran [In Persian].
- Golbabapour, M. (1982). *Nisab Mazandarani*. Unknown.[In Persian].
- Honarikar, B. (2016). Be Har Hali, Soote Kali Beh Ke Zinde Garmavrood, Shelab, *collection of articles, book 5*, Yusof Elahi and others, Babol, Eksir ghalam [In Persian].
- Ibn Athir, A. (2003). *A complete history*. Vol. 11. Asatir [In Persian].
- Ibn Esfandiari, M. (1987). *The history of Tabaristan*. Kalale Khavar [In Persian].
- Ighbal, A. (1949). Gha'ani and Ardeshir Mirza. *Yaghma Magazine*, 20, 452-453 [In Persian].
- Jafari Ghanavati, M. (2014). *An introduction to Iranian folklore*. Jami [In Persian].
- Kafshgar, A., & Kafshgar, Z. (2022). *Proverbs and rulings of Diwan poems Nima Yoshij*. Miremah [In Persian].
- Kafshgar, A., & Kafshgar, Z. (2024). *Tabari proverbs*. Miremah [In Persian].
- Kiya, S. (1947). *Tabari glossary*. Anjuman Iranvij [In Persian].
- Maghdasi, M. (2006). *Ahsan al-Taqasim fi Marefat al-Aghalim* (translated Alinaghi Monzavi). Kumesh [In Persian].

- Manuscript of Nisab Tabari. (1847). *National Library of Iran*, No. 548 f [In Persian].
- Mar'ashi, Z. (1984). *History of Tabaristan, Royan and Mazandaran*. Gostareh [In Persian].
- Mehdipour Omrani, R. (2013). *Amir Pazevari*. Tirgan [In Persian].
- Mirza Seyyed Muhammad Baqer ibne Hasan ibne Khalife Sultan (18th century). *The historical poem of Dar al-Marz, Shahram Qolipour Gudarzi*. Unknown. [unpublished].
- Moghimi Moghadam, H. (2018). *Pir Baute Mesal*. Miremah [In Persian].
- Mostoufi, A. (2009). *My biography*. Zovvar [In Persian].
- Nasri Ashrafi, J. (2018). Zabanzadha. *Encyclopedia Tabaristan and Mazandaran*, Vol. 4. Ney [In Persian].
- Parchami, M. (2003). *Alleys of culture*. Farhang Mahrokh [In Persian].
- Parsa, A. (2015). *Persian proverbs and Maxims: an analysis and literary description*. Institute for Humanities and Cultural Studies [In Persian].
- Partovi Amoli, M. (1990). *Historical roots of proverbs and sentences*. Sanai [In Persian].
- Paul, L. (2022). *An Analytical Bibliography of New Iranian Languages and Dialects, Based on Persian publications since ca. 1980*, with the cooperation of P. Firoozbakhsh, Wiesbaden, Dr. Ludwig Reichert.
- Pazevari, A. (1860). *Kanz alasarar Mazandarani*. Bernard Dorn, Petersburg.
- Pazevari, A. (2016). *Ganj Asrar Mazandarani*. Darengistan [In Persian].
- Samadi, H. (1993). *Book of Mazandaran*. Mazandaran Program and Budget Organization [In Persian].
- Sotoude, M. (1996). *From Astara to Estarbad*. Agah [In Persian].
- Talib Amoli, M. (2011). *Poems generalities*. Sanai [In Persian].
- Zabihi, A. (2016). *Tafsir of the Holy Qur'an with translation in Tabari language, the myth of foundations*. cheshme [In Persian].
- Zolfaghari, H. (2010). *Big dictionary of Persian proverbs*. Moin [In Persian].
- Zolfaghari, H. (2014). *Folk language and literature of Iran*. Samt [In Persian].
- Zolfaghari, H. (2021). The use of old proverbs in the poems of Manochehari Damghani. *Culture Quarterly*, 68, 51-96 [In Persian].